

Матыжанов К.С.¹, Айтбаева А.Б.²

¹ф.ғ.д., доцент, e-mail: kmatyzhanov@gmail.com

²п.ғ.к., проф. м.а., e-mail: aba-abd@mail.ru

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

**ҚАЗАҚТЫҢ ҮЙЛЕНУ-ҒҰРЫП ЖЫРЛАРЫ:
ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ АСТАРЫ
МЕН ЖАНРЛЫҚ САРАЛАНУЫ**

Мақалада қазақ этнографиясындағы үйлену рәсіміне қатысты жырлардың этнографиялық астары мен жанрлық жіктелуі жайында сөз болады. Той – халықтың дәстүрлі дүниетанымы мен әдет-ғұрпына, салт-санасына лайық қалыптасқан, қоғамдық мұратқа бағындырылған күрделі ғұрыптық рәсімдер кешені болып табылады. Бүгінгі ғылым оның тиянағын тұрмыстық ахуалдан немесе әлдеқандай тәжірибелік, машықтық қажеттіліктен емес, адамға ғана тән рухани-эстетикалық ерекшелік пен тәрбиелік маңыздылығы тұрғысынан зерттеуде. Ал оның құрамына үйлену ғұрпына қатысты айтылатын, өзіндік саз-әуені бар, көбінесе, жауаптасу-диалог түрінде айтылатын, өзіне тән поэтикалық формасы мен мән-мазмұны бар шығармаларды жатқызып, ішкі жанрлық түрлерге қарай той бастар, жар-жар, сыңсу, аушадияр, беташар, той тарқар деп сараланған. Автор осылардың әрқайсысына жеке-жеке тоқталып, талдап, олардың тарихи-мәдени мәні мен бүгінгі күнгі тәлімдік маңызын ғылыми тұрғыдан негіздейді.

Түйін сөздер: үйлену-ғұрып жырлары, ғұрыптық рәсімдер, отбасылық ғұрып-фольклоры, рәсімдік өлеңдер, той бастар, жар-жар, сыңсу, аушадияр, беташар.

Matyzhanov K.S.¹, Aitbayeva A.B.²

¹dr. of philology, e-mail: kmatyzhanov@gmail.com

²professor, e-mail: aba-abd@mail.ru

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

**Kazakh traditional and wedding:
ethnographic and genre features**

The article deals with the issues of genre differentiation and the educational and ethnographic aspects of wedding and ritual songs of the Kazakh people. The wedding is a complex of rituals that express the worldview and perception of the people, formed by centuries of educational traditions. The beauty of the sound, coupled with the didactic content of folk wedding songs, had a great influence on the formation of the pedagogical culture and aesthetic views of Kazakh youth, preserving its relevance to the present day. To the genre varieties of ritual songs performed at weddings are –that bastar, zhar-zhar, sonusu, aushadiyar, betashar, that tarark, etc. While dwelling in detail on each of them, the author describes the historical and cultural roots and substantiates from the modern scientific point of view their educational value.

Key words: wedding ritual songs, traditional rituals, family ritual folklore, that bastar, zhar-zhar, sonusu, aushadiyar, betachar.

Матыжанов К.С.¹, Айтбаева А.Б.²

¹д.ф.н., доцент, e-mail: kmatyzhanov@gmail.com

²к.п.н., и.о. проф., e-mail: aba-abd@mail.ru

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

Казахская традиционно-обрядовая свадьба: этнографические и жанровые особенности

В статье рассматриваются вопросы жанровой дифференциации и воспитательно-этнографического аспекта свадебно-обрядовых песен казахского народа. Свадьба является комплексом обрядов, выражающих мировоззрение и мировосприятие народа, сформированных веками воспитательных традиций. Красота звучания вкупе с дидактическим содержанием народных свадебных песен оказывала большое влияние на формирование педагогической культуры и духовно-эстетических взглядов казахской молодежи, сохраняя свою актуальность до наших дней. К жанровым разновидностям обрядовых песен, исполняющихся на свадьбах, относятся той бастар, жар-жар, сынсу, аушадияр, беташар, той таркар и др. Остановившись подробно на каждом из них, автор описывает историко-культурные корни и обосновывает с современной научной точки зрения их воспитательное значение.

Ключевые слова: свадебные обрядовые песни, традиционные обряды, семейный обрядовый фольклор, той бастар, жар-жар, сынсу, аушадияр, беташар.

Кіріспе

Мемлекеттік «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында халықтың рухани мәдениетінің жаңғыруы, өзіндік ұлттық ерекшеліктері мен құндылықтарын қайта зерделеуі алдыңғы қатарға шықты.

Қазақстандық ғылымда отбасының феномен ретіндегі рөлі әлеуметтік, этикалық-философиялық зерттеулерде басым зерттелуде. Оларға Х.А. Арғынбаевтың (Арғынбаев Х.А., 1973: 328), С.Х. Шалғынбаеваның (Шалғынбаева С.Х., 2002: 32) еңбектері жатады.

Үйлену тойы – ең алдымен, ұлының ер жетіп, қызының бой жетіп, ел қатарлы үй болуын аңсаған ата ананың мерейі болса, екіншіден өмірдің тізгінін өз қолына алып, жұрт қатарына қосылған жастардың орындалған мұраты, үшіншіден іргесін кеңейтіп, тың күш қосып, жаңа шаңырақпен толыққан рудың, халықтың, ұлттың, қала берді, барша қоғамның қуанышы.

Қазақтың тойы дала төсіндегі үлкен сахнаны елестетеді. Ондағы әрбір адамның – құда-құдағидан бастап шақырылған қонақтарға дейін – өз мәртебесі, белгіленген орындары, яғни «той сахнасында» ойнайтын өз рөлдері бар. Тойда хан мен қара, бай мен кедей, қожайын мен қызметші қоғамдағы орындарын ұмытып, басқа мәртебеге ие болады. Бірі құда-құдағи, бірі – күйеу, қалыңдық, енді бірі – той бастаушы, бет ашушы, қалғандары – ежелгі жақын-жекжат, қадірлі қонақтар т.б.

Тойдағы мұндай ойын-сауықтық сипат – халықтық тәлім-тәрбиенің қайнар көзі. Олай болса, мерекелік немесе той-жиындарға байла-

нысты рәсімдердің рухани құндылығы ғұрыптық мәнінен артық болмаса, кем соқпайды. Сондықтан да ғұрыптық фольклордың қалыптасып, оның жанрлық түрлерінің пайда болуы мен дамуындағы әдет-ғұрып пен ойын-сауықтың рөлі қарабайыр түсіндіруді көтермейтін, аса терең, шытырман мол күрделі сипатқа ие. Отбасылық ғұрып-фольклорының педагогикалық табиғатын саралауда бұл – аса ескеруді қажет ететін мәселе.

Зерттеу жұмысының әдістері

Зерттеу нәтижелерін алу барысында ретроспективтік және компаративтік, құрылымдық-функционалдық әдістер қолданылды. Сонымен қатар, диалектикалық және салыстыру, жалпылау, ұқсату, жүйелеу, құрылымдау т.б. формальды логикалық операциялар, өркениеттік пен тарихи-генетикалық тұрғы, типологиялық жүйелеу, феноменология, герменевтика, психоанализдік түсіндірмелер пайдаланылды.

Дерек көздерге шолу

Үйлену тойында атқарылатын ойын-сауықтардың мазмұнында ондағы қуаныш пен қайғы-мұңның қатар жүретіндігі ерекше назар аударады. Мәселен, ел тойға жиналып, көңілденіп жатса, қыз сыңсу айтып елімен қоштасып, жылап-сықтайды, құрбы-құрдастары мен ата-ана, туған-туыстары да өлік жөнелткендей қайғы үстінде болады. «Это – особого рода двумирность, без учета которой ни культурное сознание средневековья, ни культурное Возрождение не могут быть правиль-

но понятиями¹²...», – дейді ол жөнінде М.М. Бахтин (Бахтин, 1990:10). Әрине, той болған соң қуанышқа жасалатыны белгілі. Бұл жерде, біріншіден, тойда атқарылатын рәсімдердің күлкі туғызарлық небір масқарампаздық жол-жоралғылармен атқарылатыны назар аударады. Мәселен, құдалардың бастарына құрым киіз кигізіп, беттеріне күйе, ұн, балшық жағып, үстеріне су құйып, күлге аунатып, өгізге теріс мінгізіп таңып, қоя беру сияқты небір күлкілі жағдайлар жасаған. Ол жөнінде тағы да М. Бахтин «В фольклоре первобытных народов рядом с серьезными (по организации и тону) культами существовали и смеховые культы, высмеивавшие и срамословившие божество («ритуальный смех») рядом с серьезными мифами – мифы смеховые и бранные, рядом с героями – их пародийные двойники – дублеры», – деп жазады (Бахтин, 1990:12-13). Қазақтың үйлену тойындағы «рәсімдік күлкі» де осындай мәнге ие. Ол ғұрыптық фольклордың табиғатына да әсер еткен. Мәселен, құдалар айтысында өткір әзіл-қалжың өте көп, сол сияқты беташар мазмұнында да осындай әжуа таныстырулар кездесіп отырады.

Сондай-ақ, той жырларының жанрлық табиғатын тек оның ғұрыптық сипаты ғана анықтамайды. Ол – оның негізгі өзектерінің бірі ғана. Яғни, фольклорды халық мұрасының сөз өнері ретіндегі саласы деп танысақ, оның басты белгілерінің қатарында поэтикалық ерекшеліктері ерек тұрады.

Қазақ фольклоршылары үйлену ғұрпы кезінде орындалатын шығармалар шоғырын осы уақытқа дейін әртүрлі атап келді. Оны алғаш жеке топтаған М. Әуезов «Қыз ұзату үстіндегі салт өлеңдері» десе, Б. Кенжебаев, Б. Уахатов, Ш. Ыбраев «Үйлену салт өлеңдері» – деп айдар тағады (Уахатов Б., 1974:193).

М. Әуезов, әсте, аталмыш топқа қатысты шығармалардың денінің (беташардан басқасы) қыз ұзату ғұрпы кезінде айтылатынын негізге алған, тіпті, беташардың өзі сол ғұрыптың соңғы нүктесі іспеттес. Дегенмен, үйлену сөзі, белгілі дәрежеде, осы екі ұғымды (қыз ұзату мен келін түсіру) қатар қамтиды. Осы уақытқа дейін бұл жанрлық топ «Қыз ұзату үстіндегі салт өлеңдері», «Үйлену салт өлеңдері», «Үйлену ғұрпына байланысты жырлар» деп әртүрлі аталып келді. Біздіңше, бұл топтағы жырларды жинақтап «Үйлену ғұрып жырлары» деп атаған жөн. Ал оның құрамына үйлену ғұрпына қатысты айтылатын өзіндік саз-әуені бар, көбінесе, жауаптасу-диалог түрінде айтылатын, өзіне тән поэтикалық

формасы мен мән-мазмұны бар шығармаларды жатқызып, ішкі жанрлық түрлерге қарай той бастар, жар-жар, сынсу, аушадияр, беташар, той тарқар деп саралаймыз.

Нәтиже және талқылау

Той бастар. Кез келген істің басталуы, ұйымдастырушысы болатыны сияқты, әрбір-ғұрыптың да бастаушысы, ұйымдастырушысы бар. Ғұрыптық рәсімдерде бұл міндетті ертеде бақсылар, абыздар атқарған болса керек. Бірақ ғұрыптық фольклор өзінің тұрмыстық негізінен алыстап, көркемдік сипат ала бастаған кезден бастап, үйлену ғұрпын ұйымдастырушының да сипаты өзгерген. Той бастауға ақын-жыршылардың арнайы шақырылып, той-думанды бастап, қыздыра түсетін дәрежеге көтерілетін тұсы да осы кез. Демек, той бастар жыры басқа ғұрыптық өлеңдерге (жар-жар, сынсу т.б.) қарағанда кешірек пайда болған және онда ғұрыптық мазмұннан көрі көркемдік әр басымы. Оның мазмұны мен көркемдік сипатында да дәстүрлі қалыптасқан формулалардан гөрі еркін шарықтау, тың қолданыстар мен авторлық қолтаңбалар басымырақ. Өйткені тойбастардың жалпы мазмұндық құрылымы белгілі болғанмен, оны әркім, өз қарым-қабілетіне қарай өзінше әрлеп жырлайтын болған. Сондықтан той жасаушылар атақ-абыройын асыру үшін елге әйгілі ақын-жырауларды шақырады. Ондай ақын-жыраулардың той бастарын кейін ел өнер туындысы ретінде ауыздан тастамай айтып жүретін болған. Мәселен, той бастар жөнінде алғаш ғылыми пікір айтқан А. Байтұрсынов «Кете Шернияз ақынның Баймағамбет сұлтанның қызы Ақыл Қаныкейдің тойын бастағанын» мысалға келтіреді (Байтұрсынов А., 1989:251). Бізге «жыраулардың той бастары» деген атпен жеткен жазбалар да бар. Мәселен, Н.И. Гродековтың айтуынша Ұлы жүздің қыз ұзату, келін түсіру тойларын міндетті түрде Жалайыр руының ақын-жыршылары бастайтын болған (Гродеков Н.И., 1889:7). Өйткені нокта ағасы ретіндегі жол солардікі. Және олар сол үшін жоғары құрметке, сый-сыяпатқа ие болады.

Той бастар, аты айтып тұрғандай той басталар сәтте айтылады. Барлық той бастарлар, ең алдымен:

Ассалаумағалайкум, жиылған топ,
Бұл тойға тағдыр айдап келіппіз дөп.
Большты жұрт көрмеген бір ұлы той,
Таң қалып қарағандай жер менен көк, –

деп жұртқа сәлемдесуден басталып, өзін жұртқа таныстыра отырып, той жасаушыны мадақтайды, тойдың сән-салтанатын жырлайды, арасында өзін дәріптей отырып, той иесі көрсететін сый-сияпаттың мырзалық белгісі екендігін ескерте кетеді. Қыз ұзату тойындағы той бастардың соңы тілек айтумен, ұзатылатын қызға бата берумен аяқталады. Ал жігіт үйінде болатын келін түсіру тойында бата айтылмағанмен, келінге өсиет, жастарға бақыт тіленеді. Бұл композициялық құрылым той бастарлардың барлығында сақталатын қалыптасқан үрдіс. Соның ішінде той бастаушының өз дәрежесін көтере, серпіле жырлау дәстүрі, ақындарға тән шабыт шақыру, шарықтау өрнегі ерекше көрінеді.

Тойыңды баста десе бастайтұғын,
Бергенше біздер бастап саспайтұғын.
Сұрасаң арғы атамды қол бастаған,
Өлең түгіл жауыңнан қашпайтұғын.

деп желпініп алады. Бұдан әрі тойбастаушы өлеңін ұзатылатын қызға айтылатын марапатқа ұластырады:

Түймедей басың сұлу домаланған,
Жібектей шашың майда шұбаланған.
Мөлдіреп екі көзің тұнжырайды,
Суреттей қойған жасап мірғарадан... –

деп барынша мақтай келіп, жұбату айтқан кезде қыздарын қимай қабырғалары қайысып отырған ата-анасы мен жақын-жуықты жылатады. Ал жігіт үйіндегі тойда мұндай марапат болмайды, тек той иесінің жомарттығы айтылып, кейде тойға келген қонақтарды санамалап таныстыратын сәттер болады. Қыз ұзату тойында қызға бата беру де тұрақты жағдай болған.

Тіпті, той бастарды қыздар мен жігіттер кезектесіп, хормен де айтатын болған. Мұндай беташарларда жоғарыда келтірген жеке адам айтатын тойбастардың негізгі құрылымы сақталады. Бірақ қыздар өлеңі ұзатылатын қызға, оның ата-анасына қарай бұрылса, жігіттер жағы қызды жұбата отырып жігіт жағын жақтай сөйлейді. Бұл жағынан ол жар-жарға ұқсап кетеді.

Мазмұн жағынан келгенде той бастар, тойдың басталуының хабаршысы, оның сән-салтанатын арттырып, қызға той иесіне мадақ айту, жас жұбайларға бата беріп, ақ тілек, өсиет айту сияқты тағлымдық өнегеге құрылады.

Формалық жағынан той бастарлар айтушының ыңғайына қарай әртүрлі болып келеді.

Ақын-жыраулар айтатын той бастарлар, он бір буынды жыр ағымымен, шумақталмай төгіле айтылса, кезектесіп айтатын сәтте көбінесе төрт тармақтан тұратын қара өлең үлгісінде жырланады.

Өткен ғасырдың басынан бастап жазбаға түсіп, жинақталған біраз үлгілері ғасыр басында кітап болып басылып та шыққан. Бірақ оның ел ішіндегі асыл үлгілерін ыждаһатпен жинап, қағазға түсіруге соңғы кезеңде көңіл бөлінбей келеді. Тіпті, халқымыздың ақиық ақындары айтқан той бастарлар қазіргі техниканың дамыған кезінің өзінде хатталмай қалуда. Мұны жинап, зерттесе – жалпы фольклорлық үрдістің бүгінгі өрісін бағамдауға жол ашар еді.

Жар-жар. Үйлену ғұрып жырларының ішіндегі ежелден назар аударылып, көптен зерттеу нысанасына айналып келе жатқан іргелі жанрлық түрдің бірі – жар-жар.

Жар-жардың алғашқы толықта, классикалық көркем нұсқасы В.В. Радловтың түркі тілдес халықтар әдебиетінің қазақ фольклорына арналған әйгілі үшінші томында жарияланды (Радлов В.В., 1870:14). Одан кейін Құрбанғали Халитұлының «Тауарих хамса» атты кітабында жар-жар жөнінде толығырақ мәлімет беріліп, оның орындалу реті мысал келтіріле отырып баяндалады (Құрбанғали Халид, 1992:304). Әрине, кейінгі зерттеушілер жар-жарды назардан тыс қалдырмағанмен, негізінен осы мәтіндерге сүйеніп келді. Өткен ғасырдың екінші жартысында жар-жарға аса мән беріп Қазақстанның түкпір-түкпірін аралай жүріп жаңа нұсқалармен толықтырған ғалымның бірі – музыкатанушы Талиға Бекхожина болды. Бұл кісінің ерен еңбегінің бірі өзі жазып алған жырларды әуенімен таспаға түсіріп, нотасымен қоса жариялағандығы. Бұл – шығарманы кешенді зерттеуге негіз болатын құнды ғылыми жетістік еді.

Жар-жарды алғаш ғылыми тұрғыдан зерттеп, пікір айтушы – А. Байтұрсынов: «Жар-жар» қыз ұзатар үйде ұзататын қызды жұбату үшін айтылатын өлең. Жар-жарды екі жақ болып бастап, соңынан бір жақты етіп жібереді. Олай болу себебі жұбатушының сөзіне әуелі жауап қайырылып отырады. Сонан соң жұбату сөз қыздың жақындарын жұбатуға ауып кетеді. Екі жақ болған жерінде жұбатушы жақ жігіттер болып, қарсы жағы қыздар болып айтады», – деп жазады (Байтұрсынов А., 1989:252). Осы уақытқа дейін аса қаперге алынбай келген осы пікірде жар-жарға байланысты түйінді мәселелерді тартатын біраз астарлы ой бар.

Ең алдымен, «жар-жар» терминін ғылыми тұрғыда алғаш қолданушы Ахмет Байтұрсынов. Өйткені Қазақстанның кейбір өңірлерінде «жар-жар» сөзінің орнына «үкі-ау», «сылқым-ау», «ай-ау», «жұртым-ау» деген сияқты сөздерді қолданатыны да бар (Байтұрсынов А., 1989:252). Сондықтан оны, «қыз ұзату өлеңі», «сарын» деп әртүрлі атап келген. Екіншіден, ғалымның «Жар-жарды екі жақты болып бастап, соңынан бір жақты қылып жібереді» дегенінде де мән бар. Соңғы еңбектердің көпшілігінде «жар-жар» міндетті түрде кезекпе-кезек айтылады деген біржақты пікір қалыптасып қалған, ал қолжазбалардағы көбінесе жігіттер жағынан айтылатын біржақты өлеңді жар-жардан бөлек жұбатуға қосу сияқты ыңғай да аңғарылады. Шындығында бұл жар-жардың құрылымдық жүйесін анықтауда ерекше ескеретін факт.

Сол сияқты жар-жардың орындалу рәсімінде де осы уақытқа дейін аса ескерілмей келген жағдайлар жоқ емес. Мәселен, жар-жар айту салты қыз аттанарға таянған уақытта, яғни той басталып арқан тарту, жамбы ату, қыз қуу, палуан күрес, ат бәйгесі аяқталған соң орындалады. Оны белгілі этнограф Х. Арғынбаев былай сипаттайды: «Ат бәйгесі аяқталар алдында күйеу отаудан шығып кетеді де, қалыңдықтың жанында қыз-келіншектер қалады. Бәйге бітісімен жас жігіттер жиналып келіп отауды қоршай тұра қалып, түндігін сыпырып алып көкпар қып тарту әдеті болған. Бұған үйдегі қыз-келіншектер сойыл, қамшы, айбалталармен қаруланып түндікті қорғауға шығады. Ақыр аяғында күйеу атынан «түндік тарту» кәдесін беріп, жігіттерді риза етеді де, олар жайына кетеді. Бұдан кейін отау алдына жар-жар айтатын жігіттер жиналады...» (Х.А. Арғынбаев, 1973:327). Көріп отырғанымыздай тойда атқарылатын рәсімдердің бұлжымайтын тәртібі бар және ол қатаң сақталуы керек.

Жар-жардың екі топ арасындағы хордың кезекпе кезек айтысы арқылы орындалуы рулық қоғамдағы өте көне ғұрыптық рәсім екендігін көрсетеді. Оның арғы тегі «қос ұйым» арасында болатын экзогамдық неке кезіндегі рулық топтардың (фратрия) тартысынан туған. Үйлену тойында болатын құдалар тартысы, қыз қуу, палуан күрес пен ат жарыстарынан бастап айтысқа дейінгі екі жақты тай-таластың астарында да осы негіз жатыр. Мұндай тартыс наурыздағы «қис пен жаздың айтысы», бәдіктегі «қыз-жігіттердің айтысы» сияқты ғұрыптық фольклордың басқа жанрларында да бар. Рулар мен топтар арасындағы тартыс ежелгі рулық қоғамда барлық тайпаларда болған. «Древней-

шее исполнение песни, соединенной с музыкой и действием, было хорическое, оставившее свой далекий след и в некоторых явлениях поэтики современной», – деп жазады А.Н. Веселовский (Веселовский А.Н., 1989:81). Мұндай өлең түрлері әлем халықтарының барлығында болған, көпшілігінде бертінге дейін жалғасып келді. Ежелгі гректерде біздегі жар-жар сияқты хормен кезектесіп орындайтын үйлену ғұрыпына байланысты жырды «гименей» деп атаған. Оның түпнұсқада айтылуы сақталмағанмен Сапфо (б.д.д.ҮІІ – ҮІ ғғ.) деген ақын шығармаларында бір үлгісі келтірілген. Біздің еліміздегі көне сақ дәуірімен замандас бұл жыр форма жағынан да, мазмұн жағынан да жар-жармен етене үндесіп жатыр.

Бұл – ғұрып пен ойынның, музыканың, бидің, өлеңнің әлі бір-бірінен ажырамаған синкреттік кезеңінің көрінісі. Жар-жардың орындалу рәсімінде осы синкреттілік сипат айқын көрінеді. Көне заманда өлеңнің сөзінен гөрі, ғұрыптық мәні мен әрекетке, музыкаға тереңірек мән берілген. Жар-жар сөзінің жаттанды болып келетіні де сондықтан. Келе-келе өлең сөзі түрленіп, көркемдік сипат салмақтанып, авторлық бояулар қосылып, әрлене түседі де, ғұрыптық мән әлсірей бастайды. ХІХ ғасырдың соңы мен ХХ ғасыр басында хатқа түсе бастаған жар-жар мәтіндерінен біз осы сипатты танымыз. Сондай-ақ, жырдағы көне сипаттың бірі ондағы үнемі қайталанып келетін қайырмалардың, сөздер мен сөз тіркестердің тұрақты болатындығы. А. Байтұрсыновтың жар-жардағы қайталанып келетін жолдар жөніндегі пайымына қарағанда бұл қайталаулар сол кезеңде әбден қалыптасқан болса керек. Оны В. Радлов, Құрбанғали Халитұлы, Ә. Диваев, С. Сейфуллиндер жинап жариялаған нұсқалар дәйектей түседі. Ғұрыптық лирика, хордан, биден алшақтап, жеке жанр ретінде отау тіккенімен, ондағы синкретизм үрдісінен қалған қайталаулар ұзақ сақталады. Оны наным-сенімге байланысты фольклор мен маусымдық жырлардан да айқын көруге болады. Тіпті, ол эпостық жанрлар табиғатында да бар.

Қолжазба қорындағы материалдар ішінде жыр ағымымен жыраулық үлгіде айтылатын көп тармақты жар-жар үлгілері де көп, бұл да көне жыр үлгісі болғанмен, ол – хормен емес, жеке адамның айтуына лайық форма. Оны қыз бен жігіт жеке орындаған кездерде пайдаланған болуы керек. Оның үстіне бұл өлең түрі көп жағдайда жар-жардың жеке айтатын соңғы шумақтарында кездеседі. Мұндай форманың тууына өлең-жырдың ғұрыптық негізден ірге

ажыратып, көркемдік сипатқа ие болуымен, ғұрыптық жырдың жаттанды мәтінін жеке авторлар өздерінше өзгертіңкіреп, ғұрыптық орындаудың қалыптасқан тәртібін бұзып жеке орындауға қарай бет бұруы негіз болатындай. XX ғасырдың басындағы қазақтың өмір-салтына шым-шымдап енген жаңа лептің, ғұрыптық жырлардың, соның ішінде жар-жар мазмұнына да өзгеріс әкелгенін көруге болады. Оны С. Сейфуллин өзінің қазақ әдебиетінің тарихына арнаған зерттеуінде: «...айтылатын өлең бір-ақ тақырып туралы болғандықтан, «аужар» өлеңі ескіліктегі қыз бен жігіттің айтуға әлі келетін түрде, бір-екі естіген соң-ақ үйреніп алып айтатын, жеңіл түрде болып келетін» сипатының кейін өзгеріп: «Қыз ұзатыларда тойға келген, «аузының желі бар» жігіттің көбі-ақ қызбен «аужар» айтысып қалуға талаптанатын. ...Қыздар да жігіттерге жауаптан кем қалмайтын. Кетіп бара жатқан сүйіскен жарына махаббаттың күйіктерін айтып қалу үшін «аужар» айтысқанда өлеңнің ішіне ишаратпен көңіл күйін білдірерлік, махаббат күйін білдірерлік, қасірет мұңын білдірерлік сөздер де айтылатынын» – жазады (Сейфуллин С., 1964:95). Яғни, бұл кезеңде жар-жардың мазмұны ғана емес, айтылу формасы да өзгере бастаған. Бұрын қыз-жігіттер топтасып өлеңді үйленетін жастардың өзі емес, маңайындағылар жаттанды түрде хормен орындайтын болса, енді тойға келген жеке жігіт ұзатылатын қызбен өз еркінше жауаптасатын болған, оған жауапты да қыздың өзі қайырған. Онда бұрынғыдай қалыптасқан салт-дәстүр, ұжымдық, рулық мүдде жырланбайды, жеке адамның ішкі жан сыры көрініс бере бастайды. Онда бұрынғы қайталама қайырмалар да, тұрақты сөз тіркестер де бұзылады, оның орынын жаңа тармақтар ауыстырады. С. Сейфуллин келтірген ондай жар-жардың бір үлгісі мынадай:

Жігіт:

Жердің сәні болмайды ел кеткен соң, жар-жар-ау,
Жүк көтермес қара нар бел кеткен соң, жар-жар-ау.
Кетерінде сіңіліңе тапсырып кет, жар-жар-ау,
Өгейсітіп жүрмесін ер жеткен соң, жар-жар-ау.

Қыз:

Бір қамшым бар қолымда жез бауырлақ, жар-жар-ау,
Ілікпедім өсекке сөзді ауырлап, жар-жар-ау.
Ісің еске түскенде, беу замандас, жар-жар-ау,
Жатамын да жылаймын жер бауырлап, жар-жар-ау.

Жігіт:

Мына көлдің басында құстар отыр, жар-жар-ау,
Оны көріп қаршығам ұшқалы отыр, жар-жар-ау.
Әшкере қып айтпағын мұндай сөзді, жар-жар-ау,
Достарың аз, қасыңда дұшпан отыр, жар-жар-ау.

Қыз:

Боз қазанат дегенге, боз қазанат, жар-жар-ау,
Сіңілім артымнан болды азамат, жар-жар-ау.
Өмірің қысқа жалған жар, ойбай, елім аман бол.
Кетерде сіңіліме тапсырайын, жар-жар-ау,
Жігіт болсаң жол тауып кел бір замат, жар-жар-ау.
Өмірің қысқа жалған жар, ойбай, елім, аман бол.

(Сонда қыздың шешесі келіп, ұялған болып, қызына ұрсып, бетін шымшып: «Зағипа-ау жыңды болдың ба?... Басқа өлең құрып қалды ма?...» депті. Зағипа оған болмай айта беріпті дейді). Аталмыш өлең мазмұнынан қоғамға келген өзгерістермен қоса, жанрлық түр сипаттарының да өзгергендігін байқаймыз. Дегенмен, бұл орайда, «жар-жар» формасының жастардың ішкі тілегін айтудан туған жанрлық түр деген қорытынды жасауға әсте болмайды. Ол өзін тудырған қоғамға қарсы тұру үшін емес, сол қоғамның дәстүрлі салт-санасын бекітіп, тұрақтандыруға қызмет ету үшін дүниеге келген жанрлық түр. Оны:

Сөз реті келгенде сасайын ба,
Бұрынғының жолынан асайын ба?
Дәстүріне елімнің бой ұсынбай,
Жалғыз өзім жапанға қашайын ба?, –

деген өлең шумағынан да айқын көреміз.

Ал оның мағынасындағы мұң-зарға келетін болсақ, ата-анасының оң жағынан ұзатылып бара жатқан қыздың ешқайсысы да оған қуаныш білдіре алмайтын. Өзі қалап сүйген жарына қосылған бақытты қыздың өзі де қуанышын жасырып, дәстүрлі «жар-жар» мен «сыңсуын» айтып жылап аттанатын. Өйткені қоғамның ұстанымы солай. Біріншіден, оң жақтағы балалық бал дәуренмен қоштасудың өзі аса мұнды дүние. Екіншіден, баратын жат жұрт ұзатылатын қыз үшін мүлде басқа жұмбақ әлем, тосын орта, бейтаныс адамдар оны қалай қарсы алатыны белгісіз, міне, жар-жар мәтінінің бүкіл мазмұн-мәні осы ахуалды жырға қосады. Мұндайда жыламау қыздың өзіне, ата-анасына, қала берді бүкіл елге сын. Ал оның мазмұндық

өзгеріске түскен заманы өткен ғасырдың ортасына таман.

Қалай дегенде де, жар-жардың соңғы кезде хатқа түскен үлгілерінің өзінде оның дәстүрлі сипатының көп бұзылмағандығын көреміз. Мәселен, өткен ғасырдың екінші жартысында (XX ғасырдың 60-жылдары) Т. Бекхожина хатқа түсірген немесе Қытай, Монғолия елдеріндегі қазақтар арасынан жазылып алған жар-жар түрлері осыны байқатады. Дегенмен, өмір озып, заман өзгеріп, ежелгі ғұрыптық салт-дәстүр ыдыраған сайын «жар-жар» айтудың сипаты өзгеріп, жиналған жұрттың ішінен әлдекімдер әу деп «жар-жар» айтудың ырымын жасап, жолын алып қалуға ұмтылатындары аз болмаған.

Шет елдік ғылымтануда қыз ұзату дәстүрлері бұрыннан-ақ зерттеу нысаны болып табылады.

Қыз ұзату, келін түсіру рәсімдеріне Шығыс халықтары айрықша мән береді. Әйгілі британдық шығыстанушы ғалым Эдвард Уильям Лейннің «Қазіргі египеттіктердің әдептері мен салт-ғұрыптары туралы жазбалар» атты еңбегінде Шығыс халықтарының салт-дәстүрін, оның ішінде үйлену, қыз ұзатуға байланысты рәсімдерді жан-жақты талдаған.

Қазіргі «жар-жар» мазмұнын да, формасын да өзгертіп, тек ойын-сауықтық сипаты бар, тойда айтылатын салт өлеңдерінің қатарынан орын тепті.

Сыңсу. Жат жұртқа ұзатылып бара жатқан қыздың ата-анасымен, ел-жұртымен, құрбы-құрдасымен қоштасу салты барлық елдерде бар. Қыз ұзату тойында айтылатын мұндай өлеңді қазақ арасында «қыздың қоштасуы», «қоштасу», «танысу», «қыздың жылауы», «қыздың көрісуі», «сыңсыма», «сыңсу» деп алуан түрлі атап келген. Қазақ фольклортану ғылымында оны жеке жанрлық түр ретінде жіктеп, алғаш тексеру жасаған М. Әуезов «Әдебиет тарихы» еңбегінде сыңсуды «Қоштасу-танысу» деп атаса, С. Сейфуллин «Сыңсыма» деп айдар таққан. Дегенмен, соңғы кезеңдегі жинақтар мен зерттеу еңбектерде «сыңсу» термині жиі қолданылып, тұрақтанып қалған сыңайы бар. Белгілі ғалым Б. Уахатов та өзінің монографиялық еңбегінде осы терминді қолданып зерттеу жүргізген. «Сыңсу, – дейді ол, – ұзатылатын қыздың туып-өскен жерімен, ауыл, аймақ, ағайын туыстарымен, ата-ана, апа-жеңгелерімен, қала берді құрбы-құрдастарымен арыздасып, қоштасып, танысуы» (Уахатов Б., 1974: 193).

Қыздың бұлайша қоштасу рәсімі бір сәттік жағдай емес, біраз уақытқа созылады. Некесі қиылып, батасы оқылған соң туысқандары

қызды жолға даярлайды. Отау жығылып, қыздың жасауы теңделіп дегендей шаруалар істеледі, бұл – ескі ғұрыпта бірер күнге созылады. Осы уақытта қыз ауылды жағалай аралап, үйді-үйге кіріп жақын туыстарымен «танысады». А. Левшиннің жазуына қарағанда мұндай қоштасу кезінде қызды қалы кілемге салып алып жүретін көрінеді (Левшин А., 2005:119). Қызды туысқандары ас әзірлеп, құрметпен қарсы алады, ұзатылатын қызға кілем-кілшеден бастап, түрлі білезік, сырға, асыл бұйым сияқты сый беріледі. Мұның бәрі қыз жасауына қосылады. Міне, осындай ел аралау кезінде қыз өзінің аттанар сәтінде айтатын сыңсуына негіз қалайды. Өйткені сыңсуды көп жағдайда қыздар өз жанынан шығарып айтады. Өзі ұзатыларға дейін көрген сый-сияпат, қадір-құрмет, сыйластық қарым-қатынастар, тіпті реніштер де сыңсудың басты мазмұнын құрайды. Сыңсу қызды үйінен киіндіріп алып шығып, аттандыруға дайындар сәттен басталады. Ең алдымен, қыз әкесімен:

Ақ торғынның қиығы-ай,
Жаксы адамның зыны-ай.
Айналайын әкем-ау,
Айырылысудың қиыны-ай, –

деп егіле жылап қоштасады, одан соң:

Қияиын қайтып анамды,
Өсірген тартып жапамды.
Жат елге кетіп барамын
Апам-ай берші батаңды, –

деп, шешесімен көрісіп, сыңси жылайды. Одан әрі қыз ағасына, бауырына (інісіне), жеңгелеріне жеке-жеке арнап өлең айтады. Және айтқанда оларды кезек-кезек құшақтап тұрып, жылай-жырылап айтады. Мұны «көрісу» деп те айтады. Мұндайда, аракідік:

...Атасы басқа жау жеңге,
Отауға салып тындапты, –

деген сияқты өкпе-наздар сыңсу ішінде аралас жүреді.

Ал өз кезегінде екіншілері де қызға жырылап жауап беріп қызды жұбатады. Сыңсудың осы күрделі құрылымына қарай отырып, ондағы жеке әрекеттерге қарай «танысу», «қоштасу», «жұбату», «көрісу» деп түрленге атаудың қажеті жоқ деп санаймыз. Туысқандары қызбен көрісе отырып жұбату айтумен қатар, қыз жылап

болған соң арнайы жұбату айтылатын сәттер де болады. Оны көбінесе жеңгелері айтады:

...Жылама, бикем, жылама!
Көзіңнің жасын бұлама!
Ұл боп тусаң әуелден,
Сені мұндай қыла ма!?
...Біз бермейік десек те,
Мал бергенің қоя ма? –

деп қайын сіңлісіне ақ жол тілеп, үлгілі келін болу жөнінде үгіт-насихат айтады. С. Сейфуллин қыздың сыңсуына айтылатын бұл жауапты «Жұбату мен үгіт» деп атап, жеке топтап мысалдар келтіреді. Оны бұлайша жіктеу бұл өлең мәтіндерінің екі бөлімнен тұратындығынан шыққан. Оның алғашқысында сыңсып, зарлап жылап отырған қыздың мауқын басып, көңілін көтеру үшін тоқтау айту, сабырға шақыру болса, екінші бөлікте келін болып барған жерде өз атына, ата-анасы мен ел-жұртына сөз келтірмейтін үлгілі адам болуына насихат айтылады.

Еліміздің салт-дәстүрі әлем халықтарының әсіресе Батыстың айрықша назарын аударып, ерекше қызығушылықтарын туғызып келеді. Осы тұжырымымызға дәлел ретінде төмендегі ғылыми-танымдық мәні бар пікірді тілге тиек еткенді жөн көріп отырмыз. Араб ұлтынан шыққан белгілі америкалық әдебиеттанушы, мәдениеттанушы ғалым Эдвард Вади Саид өзінің «Ориентализм» деген ғылыми туындысында: «Біз Шығыс адамдарының мәдениеті мен тарихына, салт-дәстүрі, қоғамы және мүмкіндіктері туралы білімге жақындап келеміз», – дейді (Edward W. Lane, 2010: 586).

Бұл пікірден ұлтымыздың ұлағатқа толы дәстүрінің қаншалықты құнды екенін аңғарамыз.

Аушадияр – қыз ұзату тойында айтылатын жанрлық түрдің бірі. Бұл жыр жөнінде ертеректе жарық көрген еңбектерде мағлұмат жоқ. Сондықтан бұл – қазақы ортаға кейінгі дәуірде қосылған, Қазақстанның белгілі аймақтарында ғана айтылып, кейіннен ұмытылып кеткен жанрлық түр сияқты. Оның аты да, мазмұны да бұл түрдің ислам діні орныққаннан кейінгі кезде шыққанын айғақтап тұр. Аушадияр жөніндегі алғаш мағлұмат 1988 жылы «Біздің Отан» газетінде жарияланды. Оның дерегін айтып, мәтінінің жариялануына қозғау салғандар – шетелдегі қазақтар. Бұдан кейін белгілі қаламгер-журналист, ескі мұра жанашыры Уақап Қыдырханов Қазақ әдебиеті газетіне «Аушадияр» атты көлемді мақала жариялап, әлем қазақтарына аталмыш жырдың дерегін іздеп жар салды. Ізденіс нәтижесіз болған жоқ. Іле-шала сол

кездегі «Шалқар», «Қазақ әдебиеті» газеттерінде ел ішінде сақталған жыр жұрнақтары жариялана бастады. Олардың ішінде Австралиядан хат жолдаған Зия және Айша, Монғол халық республикасынан бір үлгісін жіберген Сейітхан Ақбаевтың, Ираннан мағлұмат жіберген Насұрұлла Таубайұлы деген азаматтарды атауға болады. Ал Қытайдағы қазақтар арасында бұл жырдың толығырақ нұсқасы 1982 жылы «Мұра» журналында жарияланған екен. Бір қызығы аталмыш материалдардың барлығы шет елдегі қазақтар айтуымен жетіп отыр. Сондықтан егер бұл жыр ертеректе қазақтар арасында айтылса, Қазақстаннан бір дерегі неге шықпаса деген сауалмен қолжазба қорын ақтарғанымызда Ұлттық Ғылым Академиясының Ғылыми кітапханасындағы қолжазбалар қорынан бір материал қолымызға түсті (Ұлттық Ғылым академиясы Ғылыми кітапханасының қолжазбалар қоры. № 1091 бума, 5-дәптер).

Өлеңді 1936 жылы М. Сәтбаев деген адам арап әрпінде хатқа түсірген. Оған «Мәтел өлеңдер. Сан өлең» деген айдар тағылған. Оның «Аушадияр» екенін:

Аушадияр бір болар,
Аузын ашқан дүр болар..
Ақ сақалдан бата алған,
Ақ шалмалы пір болар, –

деп басталып, он төртке дейін санамаланған мазмұнынан анықтадық. Аушадиярдың бір үлгісі К. Төлеутаев құрастырған «Балқаш өңірінің әндері» атты жинағы⁸. Мұның өзі тереңірек іздестірсе, ел ішінде оның үлгілерінің әлі де табылып қалатынын көрсетеді. Дегенмен, әзірге жинақталған дерек аса көлемді емес. Оның бір парасын профессор Ш. Керімов «Күйеу келтір, қыз ұзат» жинағында шағын алғысөзбен жариялады. Кейіннен осы материалдарды түгелге жуық жинақтап, «Тал бесіктен жер бесікке дейін» жинақ түсініктерімен енгізген едік.

Жырдың шығу тегі мен орындалу реті жөнінде Уақап Қыдырханов толғамдарынан басқа тұщымды пайымдаулар бола қойған жоқ.

Жарияланған материалдар мен мағлұмат берген адамдар пікіріне және өлең мазмұнына қарағанда, жырдың үйлену салты кезінде айтылатындығы күмән туғыза қоймайтын сияқты.

...Аушадияр – екі де,
Қыз – елінің көркі де.
Таңдап-тауып қосылу –
Қыз-жігіттің еркі де, –

деп жалғаса беретін өлең жолдарында ғашықтық пен жастарға үлгі-өнеге беру сарыны толастамайды. Сондықтан У. Қыдырхановтың аушадиярдың айтылу орыны жөніндегі «... той үстінде, онда да, жоралғылардың бәрі аяқталып, жұрт құлағы босап қалғанда, қыз аттанар әредікте айтылады. Айтушы анау-мынау емес, жұрт тыңдайтын танымал ақын, ақылгөй адам», – деуіне толық қосылуға болады. Ал «Екінші, әрі жол қысқарту үшін, әрі тыңдаушыға тағлым үшін жолда айтылады», – деуі қисынға келіңкіремейді. Өйткені жол үстінде болмасын немесе басқа жағдайларда ғұрыптық жырлардың үлгілерін мысал ретінде, үлгі-өнеге ретінде елдегі жыршылар орындай беретін болған.

Ал оның «аушадияр» деген атына келсек, сол Уақап Қыдырханов айтқан «Ау» кәдімгі қаратпа сөз, одағай үн. Шад – шаттық, яр – жар немесе жар салу. Сонда бұл – «Шаттық жыры» деген мағына береді», – деген пікірді толықтыратындай немесе жоққа шығаратындай басқа уәж әзірге жоқ. Аушадиярдың таралу өрісіне келсек, зайыры, бұл жанрлық түр Шығыс Түркістан қазақтары арасында жиі айтылып, орныққан жанр сияқты. Иран, Монғолия жеріне, сонау Швецияға дейін жер ауған қазақтар арқылы тараған сынайлы. Бұл жанрлық түрдің дәстүрге кіріп орнығуы ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басы болса керек.

Аушадиярда әлдеқандай рәсімге байланысты айтылатын ғұрыптық сипаттан гөрі ұзатылатын қызға ғибрат айтудан туған дидактикалық сарын әлдеқайда басым. Жалпы санамалап отырып тақпақтата насихат айту халық өлеңдерінде жиі кездесетін форма. Арғы тегі кәдімгі балалар айтатын санамақтан басталып, халық өлеңдеріндегі: «Біріншіден не жаман – өсек жаман...» – деп санамалап айтылатын өлеңдерге дейін. Немесе жыраулар поэзиясындағы: «Бірінші тілек тілеңіз...» (Бұхар), – деп санамаланып айтылатын өлең жолдарының барлығы рет-ретімен санамалап айтудың халық поэзиясына тән ежелгі үрдіс екендігін танытады.

...Аушадияр – түк емес,
Жүзге шекім сан екен.
Қаласаңыз хан ием,
Құлағыңды сала гөр,
Саусақ бүгіп, ой салып,
Керегінді ала бер.
Жеткізіп жүзге жырласам,
Бір жасап мына қалады ел, –

деген өлең жолдарына қарағанда аушадиярды жүзге дейін жеткізе санамалап айтқан көрінеді. Бірақ бізге жеткен өлеңдерде жиырма беске дейін санамаланған үлгілер кездеседі. Мазмұн жағынан алғанда аушадияр нақыл түріндегі тақпақтау формасында келеді. Демек, аушадиярдың мазмұны да, формалық сипаты да оның қыз ұзату тойында, қыз аттанар тұста айтылатын өсиет өлең екендігін дәлелдей түседі.

Беташар – үйлену ғұрпының екінші кезеңі – келін түсіру тойында орындалатын бірден-бір жанрлық түр. Солардың ішінде өлеңмен өрнектеліп, ұзақ жырмен толғанып айтылатын ғұрыптық рәсім тек беташар ғана.

Жалпы, әкесінің үйіндегі қыздың орны киіз үйдің оң жағы. Келін боп түскен соң ол орын – үйдің сол жағына ауысады. Бұл жерде де қызды шымылдықартына жасырудың немесе оның бетін желекпен жабудың үлкен ғұрыптық мәні бар. Біріншіден, ол қызды бұл әлемнен бөлектеудің нышанын білдіреді, яғни, ұзатылатын қыз жана әлеуметтік мәртебеге ие. Сондықтан оны бүкіл тұрпатымен бөлектеп көрсету қажет. Екіншіден, бұл дүниеден бөлектенген қыз – өте кірпияз, оны көз тию, тіл тию сияқты сыртқы әсерден қорғау ләзім, үшіншіден, қыздың да сыртқы ортаға тигізер әсері болуы мүмкін деген түсініктен туған рәсім. Қыздың желегі «беташар» рәсімі аяқталғанша ашылмайды. Және ол желектің өзін жалаңаш қолмен ашпайтын болған. Мәселен, ертеректегі деректерге сүйенсек, бет ашуды желекті үкіленген қамшымен немесе басына ақ шүберек байланған таяқпен, кейінгі кезде домбыраның ұшымен ашады. Мұның барлығы жас келінді кие тұтудан туындаған салт.

Америкалық үндіс тайпасынан шыққан белгілі жазушы Лесли Мармон Силко ұлттық салт-дәстүрге оралу халықтың болашағын ізгілікке бастар жол екенін анық түсінген қаламгер. «Әдет-ғұрып» атты әйгілі романына осы мәселені арқау етеді.

Жазушы-ғалымның бұл тұжырымы өте орынды айтылған. Өйткені әрбір халық өзінің ұлттық болмысынан қол үзсе, болашағы бұлыңғыр болатыны анық. Сол себепті қазақ халқының ұлттық құндылығы руханиятымыздың негізгі темірқазығы. Аталмыш темірқазықтан бағыт алған еліміздің бұл дәстүрлерін кемел келешекке бастайтын ізгілік деп білеміз (Leslie Marmon Silko., 2006: 243).

Беташарды кез келген адам айта бермейтін болған, оны ел ішінде ақындығымен, өнерімен

танылған, әдет-ғұрып, салт-санаға жетік жігіт атқарған. Беташарды, міндетті түрде жігіт айтады, мұның да өзіндік мәні болса керек. Ахмет Байтұрсыновтың айтуынша ертеректе беташар көбінесе әндетілмей, тақпақтап айтылған. Сондықтан оны ғалым «өлеңді сөйлемдерге» жатқыза отырып, онда әннен гөрі мазмұнға көбірек көңіл бөлінетіндігін ескертеді.

Шынында да, беташарда дәстүрлі қазақ қоғамының келінге қойылатын этикалық ұстанымдары жан-жақты жырланады. Оны өлеңнің мазмұндық-композициялық құрылымынан айқын аңғаруға болады.

Тұтастай алғанда, беташар мәтінін екі үлкен бөлімге бөлуге болады. Оның алғашқысы – келінді жаңа түскен жұртқа таныстырып, сонымен бірге жаңа туысқандарын тәптіштей отырып, үгіт-насихат айту. Өлеңнің осы құрылымын ескергендіктен болса керек, С. Сейфуллин оларды «беташар» және «Айт келін» деп екі тақырыпқа жіктейді (Сейфуллин С., 1964:95).

Шынтуайтына келгенде бұл бір жырдың екі бөлігі ғана. Оны басқа зерттеушілер де тұтас жанрлық түр ретінде таниды.

Беташарлардың барлығы да алдымен жиналған жұртқа қаратылып айтылатын арнау өлеңнен басталады. Одан әрі қарай келінді таныстыра отырып, мадақ айтылады. Бірақ мұнда беті ашылып отырған келінге қатысты нақты сипаттар болмайды. Тіпті оның сұлулығын, көркін, мінезін сипаттаған сәттің өзінде де:

Мойның піскен алмадай,
Шашың жібек талмадай,
Бетің аппақ айнадай,

Етің жұмсақ майдадай,
Қасың қиғаш қаламдай...

деген сияқты халық әдебиетіндегі таптаурын теңеулермен сипаттайды.

Келін алғашқы таныстықтан соң өзі иіліп сәлем беруге тиісті үлкен сыйлы адамдарды біліп, оларды көрген жерде оң тізесін бүгіп, қолын қусыра тағзым етуі қажет. Өр өлеңде әртүрлі сөз өрнегімен келгенмен де қайын ата, қайын енеден басталатын туыстарды таныстырудың реті мен мазмұны біркелкі қалыпта болады.

Қорытынды

Еліміздің салт-дәстүрі әлем халықтарының, әсіресе Батыстың айрықша назарын аударып, ерекше қызығушылықтарын туғызып келеді. Осы тұжырымымызға дәлел ретінде төмендегі ғылыми-танымдық мәні бар пікірді тілге тиек еткенді жөн көріп отырмыз. Араб ұлтынан шыққан белгілі америкалық әдебиеттанушы, мәдениеттанушы ғалым Эдвард Вади Саид өзінің «Ориентализм» деген ғылыми туындысында: «Біз Шығыс адамдарының мәдениеті мен тарихына, салт-дәстүрі, қоғамы және мүмкіндіктері туралы білімге жақындап келеміз», – дейді (Edward W. Lane., 2010:586).

Бұл пікірден ұлтымыздың ұлағатқа толы дәстүрінің қаншалықты құнды екенін аңғарамыз.

Тұтастай алғанда, қазақтың үйлену-ғұрып жырларының этнографиялық астары мен жанрлық сарасын осы тұрғыда зерделеген жөн деп санаймыз.

Әдебиеттер

- Арғынбаев Х.А. Қазақ халқындағы семья мен неке. – Алматы: Ғылым, 1973. – 328 с.
Арғынбаев Х.А. Свадьба и свадебные обряды у казахов в прошлом и настоящем // Советская этнография. – 1974. – № 6. – С. 69-78.
Бахтин, М.-М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и ренессанса. – М., 1990. – С. 10.
Байтұрсынов А. Шығармалары. – Алматы, 1989. – 251-б.
Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М., 1989. – С. 81.
Гродеков Н.И. Киргизы и кара киргизы Сыр-Дарьинской области, т. I. – Ташкент, 1889. – С. 7.
Золотарев А.М. Родовой строй и первобытная мифология. – М., 1964; Семенов Ю.И. Құрбанғали Халид «Тауарих хамса» (Бес тарих). – Алматы, 1992. – 304 б.
«Қазақ әдебиеті» газеті 1989, 6 қаңтар; «Шалқар» газеті, 1991. 15 сәуір.
Левшин А.И. Описание орд и степей казахов / Министерство образования и науки Республики Казахстан: НПФ «ЭКО», 2005.
Радлов В.В. Образцы народной литературы тюркских племен, живущих в южной Сибири и Джунгарской степи. Собраны В.В. Радловым. – СПб., 1870, ч. III, Киргизские наречия, 760 с.
Сейфуллин С. Шығармалары, – 1964, 6-т. 95-б.
Уахатов Б. Қазақтың халық өлеңдері. – Алматы, 1974. – 193-б.

- Шалгинбаева С.Х. Семейные традиции и социокультурный облик казахов городов Алматы и Тараза (этносоциологическое исследование): автореф. ... канд. истор. наук: – Алматы, 2002. – 32 с.
Edward W. Lane. Manners and Customs of the Modern Egyptians. – Cosimo, Inc., 2010 – 586 p.
Edward Said. from Orientalism. – Pantheon, 1978. – p. 368.
Leslie Marmon Silko. Ceremony. – New York: Penguin Books, 2006. – p. 243.

References

- Argynbaev H.A. Family and family in Kazakh society. – Almaty: Science, 1973. – 328 с.
Argynbaev H.A. Wedding and singing celebrities in the Kazakhs in the past and present // Soviet ethnography. – 1974. – № 6. – С. 69-78.
Baxtin, M.M. Publisher François Rable and Civilizational Culture Medium and Renaissance, Moscow, 1990, p.10
Baitursynov A. Works. Almaty, 1989. 251 p.
Veselovsky A.N. Istoricheskaya poetika, Moscow, 1989, p.81.
Grodekov N.I. Width and white input Syr Darya region, t. I, Tashkent, 1889. С.7.
Zolotarev A.M. Rhodovoy slogan and primitive mythology. – Moscow, 1964; Semenov YI Kurbangali Khalid «Tauarikh Ham-sa» (Five stories), Almaty, 1992, p. 304.
The Kazakh Literature newspaper, January 6, 1989; «Shalkar» newspaper, 1991. April 15.
Levshin A.I. Описание орд и степей казахов / Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan: NPF «ECO», 2005
Radlov V.V. Comparators of the narrative literature of Turkic plugs living in Siberia and the Jungian Steppe. Собраны В.В. Radlovy. St. Petersburg, 1870, с. III, Kyrgyz, 760s;
Seyfullin S. His works, 1964, 6 p. P.
Uakhatov B. Kazakh Folklore, Almaty, 1974, p. 193.
Shalginbayeva S. H. Semipalatinsk traditions and socio-cultural oblics of the Kazakh cities of Almaty and Taraz (ethno-sociological research): author. ... historic science: ... – Almaty, 2002. – 32 с.
Edward W. Lane. Manners and Customs of the Modern Egyptians. – Cosimo, Inc.,2010 – 586 p.
Edward Said. from Orientalism. – Pantheon, 1978. – p. 368.
Leslie Marmon Silko. Ceremony. – New York: Penguin Books, 2006. – p. 243.